

ZAKLJUČCI SA SKUPA

ODGOJ I OBRAZOVANJE : BJELOVARSKO PRIOPĆENJE

Sudionici znanstvenog skupa održanog 28. rujna 2017. u Bjelovaru pod nazivom *Odgoj i obrazovanje: interdisciplinarne perspektive*, a nakon dvadeset izlaganja, svoje su zaključke i preporuke saželi u dokument pod nazivom *Odgoj i obrazovanje: Bjelovarsko priopćenje*.

Društveni kontekst, razumijevanje funkcioniranja ljudskog mozga, epidemija popustljivog odgoja, svrha odgoja i „ideja čovjeka“

Odgoj i obrazovanje treba proučavati u društvenom kontekstu, a njihove promjene u kontekstu društvenih promjena.

Društveni kontekst podrazumijeva obilježja društva kao što su: socijalna struktura društva (sistema), brzina društvenih promjena, raspolaganja društvenom moći, sustav vrijednosti, modernizacija škole, globalni društveni kontekst itd.

Odnos društva i obrazovanja nije politički problem, nego je u biti sociokulturni problem, odnosno problem razvoja društva. To znači da se ciljevi promjena u obrazovanju definiraju u kontekstu ciljeva promjena i razvoja društva. Radi promjene u obrazovanju važno je utvrditi društvena očekivanja utjecaja obrazovanja na društvo kao i na mlade.

Moderno društvo, u usporedbi s predmodernim u kojem je cilj odgoja i obrazovanja bio uklapanje mlade populacije u društvo i prilagođavanje društvu, pogotovo ono na današnjem stupnju razvoja, proživljava brze promjene i zahtijeva obrazovanje koje će ubrzati društvene promjene. Ako društvo shvaćamo kao stalnu promjenu socijalnih odnosa i struktura, onda su i obrazovne promjene (reformе) permanentna društvena potreba.

Postignuti su značajni pomaci u razumijevanju funkcioniranja ljudskog mozga i procesa učenja, zahvaljujući neposrednom istraživanju mozga pomoću suvremenih

tehnologija (neurooslikavanja). Nove spoznaje važne za učenje i poučavanje te razvoj djeteta/učenika su:

- razumijevanje neuroplastičnosti (spoznaje o neprestanim razvojnim promjenama u arhitektonici i funkciji mozga), te napuštanje shvaćanja o stabilnosti i reduciranju broja stanica protekom vremena;
- razumijevanje važnosti prve tri godine života (osobito prve) za kvalitetno funkcioniranje mozga (razvoj kratkoročne memorije i izvršnih funkcija prefrontalnoga korteksa), što se danas smatra preduvjetima inteligencije;
- razumijevanje važnosti intrauterine, vanjske fizičke i socijalne okoline u razvoju izvršnih funkcija mozga i pretpostavki uspjeha u školi;
- otkrivena je važnost roditeljskog ponašanja prema djetetu u formiranju pretpostavki inteligentnog ponašanja i uspjeha u školi;
- potvrđena je važnosti obiteljskog ekonomskog, kulturnog i socijalnog kapitala za razvoj intelektualnih i socijalnih pretpostavki intelektualnog funkcioniranja i uspjeha u školi, ali i štetnih posljedica roditeljskog siromaštva i grubog roditeljstva na funkcioniranje pozornosti, radne memorije i izvršnih funkcija djece;
- odbacuje se pojam fiksne inteligencije, a uspostavlja shvaćanje da se vlastitim naporom može postići mnogo više od nekog pretpostavljenog limita IQ-a;
- teorije (npr. Bronfenbrennera i Sameroffa, 2010.) govore o znatnim utjecajima okoline i to ne samo roditeljske, već i šire socijalne zajednice i kulture na intelektualno i socijalno funkcioniranje djece. Dijete se promatra kao produkt odnosa genotipa i okoline, pri čemu se okolina mora prilagoditi osobinama djeteta i dinamički mijenjati podučavanje u skladu s njihovim promjenama.
- uvodi se, zasad nedovoljno istražen pojam neuroraznolikosti, koji još više naglašava potrebu prilagođavanja podučavanja osobinama djeteta.

Odgaj je zahvatila epidemija popustljivosti. Njega obilježava pretjerano davanje (igračaka, odjeće, aktivnosti), prezaštićivanje djece i slaba obiteljska struktura (nejasne uloge članova obitelji i nepoštovanje pravila). Djeca i mladi su psihološki neotporni, primjerice, razvijaju samopoštovanje i samopouzdanje bez pokrića i nisu u stanju odgoditi zadovoljenje potreba (žele sve odmah i sada). Međutim, u susretu sa životnim izazovima to ih čini psihološki neotpornima, a rezultati longitudinalnih istraživanja pokazuju da su u odrasloj dobi pretežno usmjereni na materijalističke životne ciljeve, manje su empatični, manje sretni i zahvalni.

Isto tako, odgojno-obrazovni proces u školi nerijetko slijedi trend popustljivosti: ukinuto je razvrstavanje prema uspjehu i sposobnostima, napustilo se testiranje inteligencije, masovna je inflacija odličnih ocjena, nastava se prilagođava najnižoj razini učenja, a učenici sve manje naporno rade (uče). Ukratko, koriste se sve moguće taktike da bi se zaštitio osjećaj samopoštovanja djece koju bi inače zasjenila druga djeca.

Odgoj i obrazovanje svrhovite su djelatnosti. Pedagogijsko-filozofijska, teorijska rasprava o samoj mogućnosti gledanja odgoja-obrazovanja kao bitno svrhovitog kretanja je nužna za teorijsku samosvijest pedagogije, ali jednako tako i jasnoću te određenost kako njezine teorije, tako i prakse. Kad se govori, raspravlja o „ideji čovjeka“, oslanjamo se na nezaobilaznu povijesno-teorijsku vezu pedagogije i filozofije.

U odgoju i obrazovanju dodatnu važnost ima pedagoški sadržaj. U sadržaju nije samo oblikovni princip obrazovanja kao takav, već i kriterij nužnog razlikovanja obrazovnog i neobrazovnog znanja. Dakle, važno je pitanje koji je sadržaj onaj na kojem se istinsko obrazovanje može ostvarivati, a sadržaji obrazovanja nerazdruživo su povezani s idejom istine. Neistina također formira, ali ne obrazuje u izvornom smislu te riječi. Sva su ta pitanja izvode iz same ideje čovjeka, a ne nečeg izvanjskog. Stoga pedagogiju treba vidjeti kao filozofirajuću znanost ili misleću i reflektivnu znanost.

Govorimo li o pedagogijskom pojmu čovjeka, svako okamenjivanje ideje čovjeka u neku *statičnu sliku*, „ispravne vrijednosti“ i sl., tek je ideološka dogmatika koja s pedagogijom nema ništa zajedničko, jednako kao niti svako ono mišljenje „pedagoške“ svrhe koje polazi iz nečeg heteronomnog u odnosu na samu ideju čovjeka, te ga tim pristupom nužno pretvara u neslobodno biće.

Obrazovanje odraslih, reforma odgoja i obrazovanja, učitelji / nastavnici

Odgoj i obrazovanje, prema tradicionalnom mišljenju, društvena su djelatnost namijenjena prije svega djeci i mladima koje se ostvaruje njihovim školovanjem. Implikacija je takva stava da se životni vijek dijelio na razdoblje djetinjstva i mladenaštva (razdoblje učenja, odgoja i obrazovanja), te razdoblje odraslosti (profesionalna i društvena aktivnost). Međutim, u drugoj polovici 20. stoljeća definitivno je prihvaćeno stajalište o obrazovanju kao cjeloživotnom procesu, pa je obrazovanje odraslih prepoznato kao posebno područje obrazovanja koje se ostvaruje formalnim, neformalnim i informalnim učenjem, a andragogija, odnosno, obrazovanje odraslih, koje nema pedagogijsko porijeklo, formira se kao polidisciplina ili interdisciplina.

Andragogija bi se, kao posebna znanost o obrazovanju odraslih, trebala znanstveno legitimirati tako da proizvodi znanje koje ne stvara niti jedna od postojećih obrazovnih znanosti, tj. pomoću vlastite „dodane znanstvene vrijednosti“. Ona se sastoji u originalnim otkrićima i u sintezi spoznaja drugih obrazovnih znanosti koje, objedinjene, omogućuju potpunija objašnjenja „cilj-sredstvo odnosa“ u obrazovanju odraslih. Pri tome se ne integriraju sva znanja o obrazovanju nego samo ona koja pridonose boljem razumijevanju zakonitosti o obrazovanju odraslih. Na spoznajama o ciljevima i zadaćama andragogije, mogao bi se koncipirati znanstveni studij obrazovanja odraslih.

Započete promjene hrvatskog odgojno-obrazovnog i školskog sustava prijeko su potrebne i treba ih nastaviti.

Takozvana Cjelovita kurikularna reforma preambiciozno je zasnovana, što je izazvalo vrlo različite kontroverze, sporenja i sukobljavanja. Njezina ispolitiziranost užarila je našu javnu društvenu scenu do granica neprovedivosti ovoga važnog nacionalnog zadatka.

Uputno je uvažavati neka iskustva razvijenog svijeta i ne provoditi ovako radikalne (revolucionarne) promjene u školskom i odgojno-obrazovnom sustavu, već činiti postupne preuredbe, osuvremenjivanja, uravnoteženja i harmonizaciju s užom (domaćom) i širom (europskom i svjetskom) okolinom.

Na temelju analize kurikulnih dokumenata, uočeni su neki nedostaci, a između ostalih, to su: gimnazijski kurikuli dovest će do smanjenja broja studenata na prirodoslovnim, tehničkim, biomedicinskim i biotehničkim fakultetima; vrednovanje na osnovu ishoda učenja nije primjenjivo u nastavi matematike, a vjerojatno niti u prirodoslovlju; nema smisla popunjavati obrasce i tablice s unaprijed zadanom strukturom, propisanom listom poželjnih i nepoželjnih glagola, definiranim razinama usvojenosti s razrađenim detaljima za svaki ishod i tako zacrtati obrazovni put učeniku koji će upisati fakultet iz nekog od STEM-područja; predloženim dokumentom ne rasterećuju se učenici, a nepotrebno je inzistiranje na tzv. ishodima učenja; u dokumentu se nagomilavaju činjenice, nedovoljno brine o zdravlju djece, nabrajaju se nerazumljive fraze s nepotrebним i krivo formuliranim definicijama; u formulacijama ishoda brojne su pogreške, uočljiva je neujednačenost među razredima (terminološki i sadržajno), što ih čini nedovoljno jasnim za primjenu u praksi; nije jasno gdje bi se osjetilo osuvremenjivanje, reformiranje i poboljšavanje u nastavi Matematike, što bi u školi bilo drugačije nego do sada i na koji bi se način unaprijedila školska praksa, ili učenički rezultati; kurikuli za nastavni predmet Fizika sadrže niz netočnih ili potpuno proizvoljnih tvrdnji koje nemaju temelja u modernoj znanosti; predložena kurikulna reforma ogroman je dokument bez jasno izraženih ciljeva; za kvalitetno obrazovanje nije dovoljno uvoditi samo digitalnu tehnologiju, jer za razvoj intelektualnih kompetencija naših učenika jednako je važno primijeniti istraživačke metode u prirodnim znanostima, a za njihovu je izvedbu potrebno kvalitetno opremiti specijalizirane učionice za nastavu fizike kao važnoga predmeta iz STEM područja; metodologija za izradu i kreiranje odgojno-obrazovnih ishoda predmetnih kurikula je nedostatna i dr.

Iz tih recenzija je očito da u predloženoj *Cjelovitoj kurikularnoj reformi*, gledano s aspekta STEM-a, treba provesti dubinsku i opsežnu reviziju.

Hrvatska se već duže vrijeme nalazi pred izazovom promjena odgojno-obrazovnog sustava. Unatoč potrošenom vremenu i financijskim sredstvima naše škole se

nisu znatno promijenile. Razlog tome moguće je tražiti u nedovoljno promišljenom pristupu promjenama. Naime, dosadašnja reformska nastojanja su uvelike zanemarivala važnost unapređenja profesionalnih kompetencija učitelja što nije moguće postići samo izmjenama nastavnih programa ili izradom novih kurikularnih dokumenata. To ovisi prije svega o inicijalnom obrazovanju i stručnom usavršavanju učitelja.

Umjesto promjene kurikuluma naglasak bi trebalo postaviti na učenje učenika i učitelja kao pretpostavku i rezultat kvalitete obrazovnog sustava te inicijalno obrazovanje i stručno usavršavanje učitelja pa su potrebne sljedeće promjene u obrazovanju budućih učitelja:

- upisna politika mora osmisliti mjere za privlačenje i izbor najboljih kandidata na bilo koji nastavnički studij;
- inicijalno obrazovanje učitelja trebalo bi biti integrirano što podrazumijeva razvoj metodičkih te općih pedagoških i psiholoških kompetencija tijekom cijelog studija, a ne samo u jednom njegovom dijelu (diplomski studij) kao što je to slučaj u obrazovanju budućih predmetnih i srednjoškolskih učitelja;
- trebalo bi radikalno smanjiti i regulirati alternativne ulaze u učiteljsku profesiju koje trenutno omogućuju izvanredni studiji u okviru kojih se stječu pedagoško-psihološke kompetencije.

Međunarodni projekti i usavršavanje učitelja

Međunarodni projekti, npr. Program cjeloživotnog učenja EU (2007. – 2013.), Erasmus+ (2014. – 2020.) koje provode škole pridonose promjenama u cjeloživotnom učenju učitelja. Uključivanje učitelja i nastavnika u međunarodne projekte važno je za daljnji razvoj odgoja i obrazovanja na nacionalnoj razini, ali isto tako u županijama i gradovima kao osnivačima škola.

Radi daljnjeg efikasnijeg provođenja međunarodnih programa potrebno je na nacionalnoj razini: mijenjati Pravilnik o napredovanju učitelja i nastavnika u osnovnom i srednjem školstvu; decentralizirati ulogu Agencije za odgoj i obrazovanje kao jedine agencije koja je odgovorna za stručno usavršavanje odgojno-obrazovnih radnika i dopustiti drugim agencijama (npr. Agencija za mobilnost i programe Europske unije) i ustanovama kao što je Hrvatska akademska istraživačka mreža (CARNet) da ravnopravno sudjeluju u stručnom usavršavanju odgajatelja, učitelja i nastavnika; učiteljima priznati stručno usavršavanje za napredovanje u zvanja, koje organiziraju agencije u nadležnosti Ministarstva znanosti i obrazovanja.

Isto tako, na lokalnoj razini i u školama potrebno je vrednovati i nagrađivati učitelje koji sudjeluju u međunarodnim projektima s obzirom na njihovo stjecanje europske dodane vrijednosti školama i lokalnoj zajednici; osnivači učiteljima trebaju omogućiti daljnje usavršavanje u području u kojem se želi specijalizirati.

Multimedijska didaktika, teorija medija, konstruktivizam i neurodidaktika

Živimo u dobu koje je obilježeno informatičkom i robotičkom revolucijom. Sa scene nestaje velik broj zanimanja i radnih mjesta koje zamjenjuju roboti i automati. Djeca, adolescenti i odrasli posjeduju suvremene moćne pametne telefone s kojima obavljaju različite poslove i zadovoljavaju svoje svakodnevne potrebe. U školama se takvi pametni digitalni uređaji uglavnom ne koriste, a veoma malo se uči o njihovom funkcioniranju i njihovoj uporabi u svakodnevnom životu. Stoga je nužno definirati značaj i obilježja multimedijske nastave, gdje s obzirom na suvremeno multimedijsko okruženje poseban značaj zauzimaju i digitalni mediji. Multimedijska didaktika je grana opće didaktike koja znanstveni interes usmjerava na proučavanje zakonitosti učenja i poučavanja u kojima važnu ulogu imaju digitalni mediji i multimedijski. Stručnjaci koji se bave multimedijskom didaktikom ukazuju na konstruktivističku nastavu kao moguće rješenje za probleme koji se pojavljuju u području učenja i poučavanja pripadnika net generacija.

U konstruktivističkoj paradigmi učenje je definirano kao konstruktivni i situacijski proces gdje je nastava promatrana kao pružanje potpore, poticanje i savjetovanje učenika u njihovom procesu učenja. U konstruktivističkoj paradigmi mijenja se uloga učitelja koji više nije instruktor, izvor znanja i prenositelj znanja. Učitelj je tu organizator aktivnosti učenja, iskustva učenja i kreator okoline u kojoj se učenje treba događati. Osim toga, organiziranje nastave, poučavanja i učenja u skladu s načinima kako mozak funkcionira nazvano je poučavanje primjereno mozgu (engl. *brain-based teaching*) ili neurodidaktika.

Suvremenu nastavu treba osloboditi dviju didaktičkih elementarnih nepogoda: jedna se javlja pod nazivom „PowerPoint“ prezentacije ili „digitalni šalabahteri“, a druga je stav da su digitalni mediji sami po sebi garancija za uspješnije učenje. Prva se nepogoda očituje u didaktički nepravilnoj uporabi ovog moćnog i atraktivnog digitalnog medija pa je realizacija programa didaktički promašena. Druge ćemo se zablude osloboditi kad shvatimo kako digitalni mediji u nastavi nisu taj (jedini) čimbenik koji podižu razinu postizanja željenih ishoda učenja.

U posljednja tri desetljeća pobuđen je interes za konstruktivističku nastavu te učenje i poučavanje temeljeno na mozgu (*brain-based teaching*). Spoznajama neuroznanosti i psihologije počelo se ukazivati na neka nova, ili na potrebu reafirmiranja već postojećih obilježja učenja, nastave i odgoja. Dijete je ponovno stavljeno u centar pažnje, a reafirmira se primjena individualizacije nastave. S aspekta obrazovne neuroznanosti, tj. neurodidaktike, prepoznato je da frontalna nastava, nastava usmjerena na učitelja, nastava gdje su učenici pasivni, nastava gdje učenici sjede po 45 do 90 minuta te šute i prepisuju sadržaj s ploče (ili power point prezentacije) nije primje-

rena za optimalno funkcioniranje mozga. Prema tome, u nastavnom procesu visoku didaktičku vrijednost imaju aktivnosti koje od učenika traže kretanje, istraživanje, druženje, kritičko mišljenje, rješavanje problema, neuspjeh, rad rukama.

Među teorijama medija koja je utjecala na rad aktualnih teoretičara medija i filozofa, sociologa i mediologa, kako u svijetu, tako i u Hrvatskoj je teorija Marshalla McLuhana (1911.–1980.).

Elementi njegove teorije mogu pomoći u boljem razumijevanju novih medija u odgoju i obrazovanju. Učitelji primjećuju kako se učenici mijenjaju i doživljaju svijet, posebice u shvaćanju pojma slobodno vrijeme i njegova korištenja. Dostupnost informacija utječe na razvoj naših učenika, pa stoga suvremene medije nije opravdano smatrati tehničkom prijetnjom dosadašnjem načinu života. Iste informacije mogu se dijeliti putem drugih medija. Međutim, izvjesno je da su društvene mreže mladima danas mnogo prihvatljiviji način komuniciranja nego stariji mediji, kao što je, npr., pisanje pisama, koje je za njih postala već gotovo zaboravljena aktivnost. Doista je važno razmisliti u kojem ćemo opsegu i situacijama prihvatiti percepciju svijeta koju daju suvremeni mediji te se prilagoditi novim mogućnostima učenja koji nastaju zahvaljujući pojavi interneta. Važno je stoga učiti učenike razlikovati pravi Facebook-aktivizam od otrcanih populističkih akcija, u kojima se tobože svrstavamo na stranu neke ideje, a da pritom ništa konkretno ne rješavamo.

Odgoj, duhovnost

U procesu odgajanja, dobro je poznato, sudjeluju mnogi čimbenici (roditelji, ustanove odgoja i obrazovanja, društvo, sredstva javnog priopćavanja). Kako razumjeti i prihvatiti i primijeniti njihove poruke?

U europskoj civilizaciji došlo je do relativiziranja braka u izvornom prirodnom smislu pa i do slabljenja i razaranja obitelji, što ima negativne posljedice u odgoju djece i mladih.

Međutim, u ovim vrlo turbulentnim vremenima za brak i obitelj, valja posebno naglasiti da je upravo obitelj prvo, prirodno, temeljno društvo, koje ima svoja izvorna i vlastita prava, a onda i dužnosti, i stoga je ona u središtu društvenog živjeta i opstanka.

Duhovnost u širem smislu označava temeljni i sveobuhvatni čovjekov odnos prema svrhovitosti i značenju, koji mu pruža osjećaj povezanosti s vlastitim ja, s drugim ljudima i svemirom. Pitanja o smislu otvaraju čovjeka za pitanje i odnos prema transcendentnom koji se artikulira u različitim svjetonazorima, nereligijskim i religijskim. Riječ je o univerzalnom ljudskom iskustvu koje se dovodi u svezu s duhovnom inteligencijom, koja čovjeku pomaže oblikovati vlastiti pogled na svijet i izgraditi sustav vrijednosti. Odgoj i obrazovanje koji promiču razvoj cjelovite osobe ne mogu zanemariti duhovnu dimenziju čovjeka. Duhovni razvoj promiče sveukupna

nastava i život škole. Vjeronauk koji je integriran u zadaće škole pruža vlastiti prinos duhovnom razvoju učenika omogućujući im susret s kvalificiranim religioznim tumačenjem svijeta i čovjeka. U povezanosti s ostalim predmetima on promiče duhovni i religiozni razvoj učenika u različitim dimenzijama duhovnosti i religioznosti, uključujući njihove kognitivne, emocionalne i praktične sastavnice kojima pomaže djeci i mladima u sveobuhvatnom procesu postajanja čovjekom.

Ocjenjivanje i studentske procjene kvalitete

Ocjenjivanje je vrlo složen proces. Kako bi ocjene bile stvarni pokazatelj učenikovog znanja, učitelji/nastavnici u obzir moraju uzimati činitelje koji utječu na učenikov rad tijekom nastavnog procesa. Ocjena je objektivna i realna onda kada je donesena na temelju provjeravanja znanja različitim oblicima i načinima.

Ocjene imaju motivacijsku ulogu i glavna funkcija školskih ocjena ne bi trebala biti prisiljavanje na učenje već povratna informacija učitelju, učeniku i roditelju o učenikovu napredovanju.

Rezultati istraživanja pokazuju kako je obrazovna razina romske populacije vrlo je niska, a prosječan broj provedenih godina u obrazovnom sustavu znatno je niži u odnosu na većinsku populaciju. Kako bi se Romi što više uključivali u nastavni proces, djeca bi trebala prije svojeg osnovnoškolskog obrazovanja pohađati predškolu gdje bi ih se poticalo na govorenje hrvatskog jezika.

Provođenje studentske ankete korisno je radi unaprjeđenja kvalitete visokog obrazovanja, posebice, u unapređenju nastavnog procesa. Valja upozoriti kako pogrešan motiv i površna interpretacija mogu uzrokovati štetne posljedice.

Radi objektivne usporedbe rezultata studentske ankete poželjno je unificirati metodologiju na razini Republike Hrvatske. Usporedba rezultata jedinstvene studentske ankete za sva visoka učilišta mogla bi biti jedan od parametara kvalitete i rangiranja visokih učilišta.

Zdravstveni odgoj, dojenje

Zdravstveni je odgoj, kao međupredmetno područje, uveden u osnovne i srednje škole 2012. godine pomoću četiri modula: Živjeti zdravo, Prevencija ovisnosti, Prevencija nasilničkog ponašanja te Spolna/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje.

Učenici srednjih škola pozitivno ocjenjuju uvođenje Zdravstvenog odgoja potrebnim i to tako da su njegovi sadržaji u sastavu drugih odgovarajućih nastavnih predmeta, a niskom ocjenom ocjenjuju ideju o Zdravstvenom odgoju kao posebnom nastavnom predmeta u škole te potrebu njegova ocjenjivanja.

Zdravstveni je odgoj važan čimbenik prevencije nastanka rizičnih ponašanja mladih osoba kao i formiranja stavova i zdravih stilova života.

Usprkos znanstveno potvrđenim blagodatima majčinog mlijeka na zdravlje djeteta prevalencija dojenja u Hrvatskoj nije zadovoljavajuća. Iako su razrađeni programi promocije dojenja, u praksi oni nisu dostigli željenu razinu.

Pozitivan učinak na znanje, namjere, stavove i uspješnost dojenja imaju samo programi obrazovanja o dojenju koji se provode u školama strukturirano, kontinuirano i koordinirano. Znanje, stavovi i ponašanje učitelja/nastavnika u odnosu na dojenje presudni su čimbenici uspješnog prijenosa informacija o dojenju na učenike. Značajan korak u ostvarenju kvalitetnog obrazovanja mladih o dojenju bila bi izrada jedinstvenog plana obrazovanja o dojenju i njegova implementacija u nastavni plan i program učenika medicinskih škola. Pozitivan primjer daju predškolske ustanove ostvarivanjem programa pod nazivom Vrtić – prijatelj dojenja kojim se posredno utječe na dobrobit djeteta i promoviranje dojenja u skladu s nacionalnim Programom za zaštitu i promicanje dojenja.

VLADIMIR STRUGAR